

Ar už politikos mokslo ir ideologijos galima rasti determinizmo ir laisvės antinomiją?

Alvydas Jokubaitis

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius
El. paštas alvydas.jokubaitis@tspm.vu.lt

Santrauka. Straipsnio tikslas – įrodyti, kad už empirinio politikos mokslo ir politinių ideologijų nėra Kanto determinizmo ir laisvės antinomijos. Analizė grindžiama Kanto transcendentalinių idėjų samprata. Šio autoriaus požiūris į idėjas neleidžia politikos mokslo vadinti empiriniu. Politika neįsivaizduojama be proto sugebėjimo peržengti juslių pasaulį ir mąstyti nuo jo nepriklausančiais principais. Politiniai sprendiniai atitinka refleksyvaus, o ne determinuojančio sprendinio reikalavimus. Dėl refleksyvaus politinio sprendinio pobūdžio antinomija išsprendžiama laisvės naudai. Laisvas pasirinkimas yra ir mokslo, ir ideologijos pagrindas.

Reikšminiai žodžiai: politikos mokslas, ideologija, sprendimo galia, Kantas, Manent’as.

Is it Possible to find the Antinomy between Freedom and Determinism in Political Science and Ideology?

Summary. The aim of the article is the attempt to prove that in empirical political science and political ideologies there is no Kantian antinomy of determinism and freedom. The analysis is based on Kant’s conception of transcendental ideas. His understanding of ideas shows why political science cannot be called empirical. Politics is unimaginable without reasons ability to transcend the world of sense and to think in terms of principles that are independent of it. Political judgements correspond to the requirements of reflexive judgement and not to those of determining judgement. Because of the reflexive nature of political judgement, antinomy is solved to the benefit of freedom. Free choice is the basis of science and ideology.

Keywords: political science, ideology, power of judgement, Kant, Manent.

Received: 01/12/2023. **Accepted:** 17/07/2024

Copyright © 2024 Alvydas Jokubaitis. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Ivadas

Prancūzų politikos filosofas Pierre'as Manent'as ne viename savo darbe kalba apie mokslo ir laisvės santykį. Jo žodžiais, „[M]ūsų visuomenės organizuoja mokslas ir laisvė“¹. Manent'as suprantą kalbėjimo apie mokslo ir laisvės santykį problemišumą, nes susiduriama su daug interpretacijų. Ši sunkumą jis įveikia siūlydamas filosofinį veiksmų apibūdinimą. Manent'o nuomone, mokslo esmę sudaro noras pažinti pasaulį nepriklausomai nuo žmonių troškimų. Šis mokslininkų siekis turi du aspektus – moralinį ir epistemologinį. Pirmasis reiškia norą keisti pasaulį, o antrasis – metodo sureikšminiimą. Už abiejų stovi tas pats įsitikinimas – mokslas turi būti politinio gyvenimo pagrindas. Moderniąją laisvę Manent'as apibūdina kaip individo autonomijos siekį: „<...> žmogus faktiškai ir pagal teisę yra suverenus žmonišką pasaulio autorius.“²

Manent'o nuomone, mokslas ir laisvė yra du nesuderinami moderniosios visuomenės aspektai. Mokslas dėl deterministinio požiūrio laisvę suvokia kaip iliuziją. Laisvės šalininkai nesutinka su šiuo požiūriu ir gina iš laisvės kylantį determinizmą. Tarp šių dviejų dabarties autoritetų vyksta kova. Konkuruojančios pusės turi stipriųjų ir silpnųjų vietų. Mokslininkai dėl atsiribojimo nuo vertybių negali vertinti, o laisvės gynėjai tai daro formuluodami ideologijas. Nesugriaunant Manent'o požiūrio esmės, šiame straipsnyje į mokslo ir laisvės santykį žiūrima per politikos mokslo ir ideologijos santykio prizmę. Ideologija suprantama kaip neutralumo vertybėms nepaisantis pasaulėžiūrinis pasirinkimas. Mokslininkai pabrėžia vertybėms neutralaus pažinimo reikšmę, o ideologai skelbia vertybes. Remiantis Kantu, mokslinis determinizmas ir politinės ideologijos skiriasi kaip priešingumas pagal dėsnius ir laisvas priešingumas. Straipsnyje klausama: „Ar už mokslo ir ideologijos nėra determinizmo ir laisvės antinomijos?“ Straipsnio tikslas nėra Manent'o kūrybos analizė.

¹ P. Manent, *A World beyond Politics? A Defence of the Nation – State*, trans. M. LePain (Princeton University Press, 2006), 1.

² *Ibid.*, 3.

Šis autorius yra įvadas į problemą. Pradedant Manent'o sociologinio determinizmo ir politinės laisvės konflikto aiškinimu ir remiantis Kanto trečiąja antinomija, siekiama pažvelgti į mokslo ir ideologijos santykį.

1. Pasiskolintas determinizmas

Šiuolaikinio politikos mokslo pagrindą sudaro determinizmo principais grindžiama sociologija. Šalia jos dar veikia teleologinio mąstymo principais grindžiamos ideologijos. Kaip sociologinį determinizmą galima suderinti su teleologiniu mąstymu grindžiamomis ideologijomis? Norint atsakyti į šį klausimą, reikia prisiminti Kanto trečiąją *Grynojo proto kritikos* antinomiją³. Jeigu nėra priežastingumo, išskyrus perimtą iš gamtos mokslų priežastingumo sampratą, tai nėra laisvės, apie kurią kalba ideologai. Manent'o nuomone, „[S]ociologija gimė tuo pačiu metu, kaip ir įsitikinimas, kad tikroji žmogaus prigimtis būti laisvam“⁴. Mokslo ir ideologijos santykio problema atsirado į šalį patraukus aristotelinę praktinio žinojimo sampratą. Šios sampratos šalininkai, pradedant Aristotelium, nebijojo teleologijos. Modernusis mokslas nesiremia teleologiniais sprendiniais. Teleologinį politinės tikrovės aiškinimo uždavinį perima politinės ideologijos, kurias pagrįstai galima vadinti moderniojo deterministinio mokslo išstumto teleologinio mąstymo formomis. Klasikinis praktinis pažinimas atvirai buvo teleologinis, o moderniaisiais laikais šį vaidmenį atlieka ideologijos.

Empirinio politikos mokslo, arba sociologijos, atstovai kalba apie socialinę politikos determinaciją, o pagrindinis ideologijų principas yra laisvė. Pirmieji politinius reiškinius aiškina kaip išorinių priežasčių padarinius, o ideologai remiasi vertinimais. Ar įmanoma suderinti

³ Kantas apibūdina determinizmo ir laisvės antinomiją: „*Tezė*. Priežastingumas pagal gamtos dėsnius nėra vienintelis priežastingumas, iš kurio galima išvesti visus pasaulio reiškinius. Jiems paaiškinti dar būtina tarti esant laisvą priežastingumą. *Antitezė*. Nėra jokios laisvės, viskas pasaulyje vyksta tik pagal gamtos dėsnius.“ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1982), 334.

⁴ P. Manent, *Žmogaus miestas*, vertė P. Račius (Vilnius: Margi raštai, 2005), 112.

šiuos du požiūrius? Ar už jų nestovi Kanto grynojo proto antinomija? Jeigu politiką pažįstame pagal gamtos priežastingumo principus, tai negalima kalbėti apie politinę laisvę, o jeigu ideologijas suvokiame kaip atskirą laisvą priežastį, turi būti atsakyta gamtamokslinio determinizmo. Sociologai įvykius aiškina kaip įstatytus į priežasčių ir padarinių eilę, o ideologai savo vertinimais pradeda naują priežasčių eilę. Šios dvi nuostatos prieštarauja viena kitai. Manent'as pagrįstai klausia: „Ar neatrodo, kad gerbti daugybę determinuotų dalykų, veikiančių žmogaus gyvenimą, yra pati šiuolaikinės laisvės programa?“⁵ Kitais žodžiais, kyla klausimas, ar modernusis laisvės supratimas nėra užmaskuotas gamtamokslinio determinizmo variantas.

Politinės ideologijos suteikia politinę orientaciją ir veikia kaip piliečių mobilizacijos priemonė. Filosofinės idėjos gali būti ideologijų dalis, tačiau to neprivalo daryti. Kai filosofija tampa ideologijos dalimi, ji nustoja būti filosofija ir tampa politinės kovos įrankiu. Manent'o nuomone, mokslo ir laisvės konfliktas yra modernių visuomenių paradoksas. Vienu metu veikia dvi skirtingos požiūrio į politiką perspektyvos. Empirikai pažįsta priežastinius ryšius tarp reiškinių, o ideologai kalba apie visumą apibūdinančius principus. Žinant empirikų nusistatymą prieš spekuliatyvius teiginius, stebina jų sugyvenimas su ideologijomis. Jie turėtų atsakyti bet kokio kontakto su jomis, nes šios atstovauja spekuliacijoms. Tačiau taip neatsitinka. Savo tyrimuose politikos mokslininkai ne tik nesikrato ideologinių prielaidų, bet ir jomis remiasi.

Ideologijos turi tai, ką Kantas apibūdina kaip protu pasiekiamą vienumą. Jo žodžiais, „[I]dėją aš suprantu kaip būtiną proto sąvoką, kuriai jautimai negali suteikti jokio adekvataus objekto“⁶. Idėjos neturi nustatytos nuorodos į juslinio patyrimo objektus. Ta pati idėja gali būti siejama su skirtingais objektais. Kanto nuomone, „<...> idėja, kaip tam tikro maksimumo sąvoka, *in concreto* niekada negali būti duota adekvačiai“⁷. Mąstymas ideologijomis skiriasi nuo moks-

⁵ P. Manent, *Žmogaus miestas*, 113.

⁶ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 283.

⁷ *Ibid.*, 284.

linio pažinimo. Tačiau nepagrįsta matyti tik jų konfrontaciją. Tarp empirinio politikos mokslo ir ideologijų egzistuoja netiesioginis ryšys. Tarkime, demokratinės politikos tyrimas neįsivaizduojamas be demokratijos idėjos. Tirdami demokratiją, mokslininkai turi kalbėti apie tai, kas neduota *in concreto* ir ką pagrįstai galima apibūdinti kaip spekuliaciją. Mokslinio tyrimo logikos požiūriu jie to negali daryti, nes negali kalbėti apie neverifikuojamus ir nefalsifikuojamus dalykus. Tačiau be nuorodų į spekuliatyvias idėjas empirinio politikos mokslo atstovai negalėtų kalbėti apie politiką. Turėtų likti vien tik matematiniai ryšių aprašymai.

Dėl neišvengiamo idėjų pasirodymo empirinio politikos mokslo atstovų darbuose neišvengiamai prisimenama Kanto determinizmo ir laisvės antinomija. Mokslininkai nemato to, ką jis vadina iš laisvės kylančiu priešastingumu, ir todėl lieka už jo praktinio proto sampratos. Kanto žodžiais, „<...> praktinis protas pats savaime ir nesusitaręs su spekuliatyviuoju protu suteikia priešastingumo kategorijos antjusliniam objektui, būtent laisvei, realumą...“⁸ Tai reiškia, kad empirinis politikos mokslas neatitinka Kanto praktinio proto reikalavimų. Manent'o nuomone, modernieji autoriai laisvę sieja su veiksmu, o mokslą su pažinimu⁹. Sociologai net laisvei priskiriamus dalykus suvokia kaip determinuotus. Jie politiką pajungia gamtos mokslų determinizmui. Tai perša mintį apie determinizmo buvimą antinomijos tezėje ir antitezėje. Su tuo norisi nesutikti. Pirmiau determinizmo veikia pasirinkimas.

Ne mažiau svarbus yra kitas aspektas. Bandymai politiką pažinti gamtamokslinio determinizmo principais yra konkrečios istorinės epochos kūrinys. Politikos pažinimas nėra įkalintas sociologiniame

⁸ I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1987), 18.

⁹ P. Manent, *Modern Liberty and Its Discontents*, trans. D. Mahoney and P. Senton (Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1998), 170. Manent'o nuomone, į politikos mokslą reikia žiūrėti kaip į praktinių diskusijų tęsinį. P. Manent, „Raymond Aron“, *European Liberty* (Martinus Nijhof Publishers, 1983), 22. Praktinis politikos mokslas išnyko moderniaisiais laikais. Manent'o žodžiais, „<...> svarstant apie žmogiškąjį pasaulį, nugalėjo teorinė perspektyva“. P. Manent, *Prigimtinis įstatymas ir žmogaus teisės*, vertė S. Kančytė (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2021), 49.

determinizme. Tai konkrečiu istoriniu laiku atsiradęs mokslo supratimas, kuris pasikeitus aplinkybėms gali pasidaryti neaktualus. Ideologija savo pirmine reikšme turėjo būti mokslas¹⁰. Pagal pirminį suimanymą turėjo būti du politikos mokslai – sociologija ir ideologija, kaip empirinis idėjų mokslas. Tačiau pastanga sukurti idėjų mokslą atsitrenkė į tai, ką Kantas analizuoja transcendentalinėje dialektikoje. Jo nuomone, idėjos yra mąstymas principais. Neįmanomas empirinis idėjų pažinimas, nes jos neturi adekvataus referento.

Tarp idėjų ir politinių tikslų supratimo yra tiesioginis ir, galima sakyti, nepertraukiamas ryšys. Be idėjų neįmanoma kalbėti apie politinius tikslus, įskaitant empirinio politikos mokslo tikslą. Šiuo požiūriu idėjos ir teleologinis mąstymas yra pirmiau determinizmo. Politikai visada kalba apie kažką, ko nėra tikrovėje ir kas pasirodo kaip idealas. Tarkime, iš Marxo kapitalizmo tyrimų tiesiogiai nekyla socialistinės revoliucijos idėja, o iš Sovietų Sąjungos ekonominių tyrimų negali būti išvestas šios valstybės apibūdinimas socialistine. Nėra tiesioginio ryšio tarp Marxo empirinių duomenų ir komunizmo idėjos. Lygiai taip pat iš empirinių duomenų nekyla Sovietų Sąjungos apibūdinimas socialistine valstybe. Apeliacija į empirinius faktus negali išspręsti ginčo dėl idėjų. Ideologai bet kada gali sakyti – tuo blogiau faktams. Politinės ideologijos yra ne metodiško duomenų apdoravimo rezultatas, o kvietimas veikti ir keisti pasaulį.

Idėjų pasirodymas neišvengiamai reiškia empirinio mokslo pabaigą. Šiuo požiūriu pats empirinio politikos mokslo terminas yra jį nuo politinės filosofijos atskirianti konvencija. Ten, kur pasirodo proto įvestos idėjos, negalima kalbėti apie empirinį mokslą. Idėjos nurodo kažką esantį anapus juslių. Tačiau jos nėra fantazijos, prasimanymai ir fikcijos. Tai būtinas bet kokio politinio mąstymo elementas. Kantas idėjas suvokia kaip kelrodžius. Jo nuomone, jos ne apibūdina objektą, o nukreipia mąstymą. Jų nurodomi tikslai yra idealai, arba *focus imaginarius*:

¹⁰ Destuttas de Tracy 1796 metais pasiūlė naują mokslą, pavadintą dabar kitą prasme turinčiu *idéologie* terminu. B. W. Head, *Ideology and Social Science. Destutt de Tracy and French Liberalism* (Martinus Nijhoff Press, 1985), 31–44.

Yra didelis skirtumas tarp to, ar mano protui kas nors duota *tiesiog* kaip objektas, ar tik *objektas idėjoje*. Pirmuoju atveju mano sąvokų tikslas – apibrėžti objektą, antruoju atveju tai iš tikrųjų tėra schema, kurioje tiesiogiai, netgi hipotetiškai neduotas joks objektas, bet kuri skirta tik tam, kad kitus objektus, kaip sudarančius sisteminių vienumą, mums pateiktų per santykį su šia idėja, taigi netiesiogiai.¹¹

Jusliniams pojūčiams, vaizdiniais ir sąvokoms idėjos suteikia jų pačių neturimą visumos supratimą ir leidžia nuo atskirų reiškinių pažinimo pereiti prie mąstymo principų. Idėjos gali būti vadinamos objektais, tačiau būtina pridurti, kad tai mąstymo, o ne juslinio patyrimo objektai. Išskirtinis dėmesys abstrakčioms idėjoms reiškia atitūkimą nuo piliečių ir tikrovės¹².

Idėjos kaip grynojo proto objektai yra anapus empirinio patyrimo. Tokiam patyrimui reikia pojūčio objektų, o idėjos jų neturi. Jų tikslas – sukurti antjuslinę veiksmų ir pasirinkimų determinaciją:

Čia protui rūpi valios determinantai, o valia – tai sugebėjimas arba kurti vaizdinius atitinkančius objektus, arba determinuoti save juos kurti (nepriklausomai nuo to, ar fizinio sugebėjimo tam pakanka, ar ne), t. y. determinuoti savąjį priežastingumą.¹³

Šis Kanto įsitikinimas leidžia sakyti, kad laisvė yra ne tik politinių ideologijų, bet ir empirinio politikos mokslo sąlyga. Mokslininkai tiria priežastinius ryšius, tačiau nemąsto apie jų ryšį su aiškinimą formuojančiomis idėjomis. Tos idėjos reiškia proto sugebėjimą veikti nepriklausomai nuo jausmų patiriamų objektų. Ši determinacija yra priežastinių ryšių aiškinimo sąlyga. Sociologinis determinizmas negali apsieiti be referento neturinčių idėjų. Manent'o žodžiais, pažindama politiką, sociologija „<...> determinuoja mūsų požiūrį į

¹¹ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 471.

¹² Manent'as šį dalyką aptaria kalbėdamas apie Europos Sąjungą. Jo žodžiais, „Europos vyriausybės atsakingos tautoms, o ne Europos idėjai“. P. Manent, *Beyond Radical Secularism*, trans. R. Hancock (South Bend, Indiana: St. Augustine's Press, 2016), 88. Atskirta nuo valstybių, Sąjunga virsta ideologiniu projektu. P. Manent, „Autumn of Nations“, *Azure* 16 (2004): 46.

¹³ I. Kantas, *Praktinio proto kritika*, 27.

žmogiškumą“¹⁴. Tai reiškia, kad ji atsiranda iš pasaulėžiūros klausimus liečiančių įsitikinimų ir vertinimų.

2. Natūralistinis paklydimas

Empirinio politikos mokslo ir ideologijos priešprieša tik iš pirmo žvilgsnio panaši į Kanto determinizmo ir laisvės antinomiją. Tiek politikos mokslas, tiek ideologijos priklauso nuo proto idėjų:

Prancūzijos revoliucija yra jungtis tarp dviejų politinės minties periodų, kurie, atrodo, veda dviem visiškai skirtingomis kryptimis, kaip laisvos visuomenės sutarties ir socialinio determinizmo idėjos.¹⁵

Modernioji politika ir ją pažįstantis politikos empirinis mokslas neišvairduojami be noro išvengti idėjinių spekuliacijų. Tačiau to neįmanoma padaryti. Politikos mokslininkai sako tyrinėjantys empirinius faktus, tačiau politika neišvairduojama be neempirinių principų. Pagrįstai galima kalbėti apie empirinio politikos mokslo priklausomybę nuo Kanto transcendentalinių idėjų¹⁶. Jos yra grynojo proto, o ne empirinio stebėjimo objektai. Išsivaduoti nuo jų įmanoma tik perėjus prie *mathesis universalis*, t. y. politiką pavertus grynai formaliu mokslu.

Ideologai kalba apie tai, kas negali būti pažinta empirinio pažinimo metodais. Šis kalbėjimo būdas nepriimtinas mokslininkams, tačiau jie taip pat negali išsivaduoti nuo idėjų. Pabrėždami verifikacijos ir falsifikacijos reikšmę, jie be didesnio kognityvinio disonanso naudoja spekuliatyvias idėjas. Kanto nuomone, idėjomis pagrįsti samprotavimai yra tušti, tačiau iškart priduria, kad jų „<...> negali

¹⁴ P. Manent, *Seeing Things Politically*, trans. R. C. Hancock (South Bend, Indiana: St. Augustine's Press, 2015), 42.

¹⁵ P. Manent, *Žmogaus miestas*, 75.

¹⁶ Kantas apibūdina idėjas: „Idėją aš suprantu kaip būtiną proto sąvoką, kuriai jutimai negali pateikti adekvataus objekto. Vadinas, mūsų dabar aptartosios grynosios proto sąvokos yra *transcendentalinės idėjos*. Tai – grynosios proto sąvokos, nes bet kokią patyrimu pagrįstą pažinimą jos traktuoja kaip apibrėžtą absoliučių sąlygų totalumą.“ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 283.

nusikratyti net protingiausias iš visų žmonių¹⁷. Mąstymas idėjomis prilygsta juslinių stebinių neturinčių regimybių įvedimui. Kanto žodžiais, „<...> idėja iš esmės yra tik euristinė, o ne parodomoji sąvoka, ir ji rodo ne objekto savybes, bet kaip mes, juo vadovaudamiesi, turime *ieškoti* patyrimo objektų apskritai savybių ir ryšio“¹⁸. Idėjos leidžia rasti orientaciją pojūčių, stebinių, vaizdinių, įvykių ir empirinių duomenų pasaulyje.

Žvelgiant iš Kanto perspektyvos, realumo idėjoms suteikia praktinis protas. Gamtos mokslininkų nustatomi principai gali būti vadinami gamtos principais, tačiau to negalima sakyti apie politiką, kuri turi principus iki jų pažinimo. Empirinis politikos mokslas politiką suvokia kaip gamtos analogą, t. y. nepriklausomai nuo pažinimo duotą tikrovę. Tam jį skatina išpūdinga gamtos mokslų pažanga. Laikydamiesi gamtos mokslams būdingų prielaidų, jie politiką pradėjo suvokti kaip gamtinės tikrovės atitikmenį. Remiantis britų filosofo George'o Moore'o etikai taikyta idėja, šį politikos mokslininkų įsitikinimą galima vadinti „natūralistiniu paklydimu“¹⁹. Britų filosofo nuomone, bet koks bandymas apibrėžti gėrį empiriniais predikatais pasmerktas nesėkmei, nes gėris yra gėris, ir jam nereikia papildomų predikatų. Tą patį galima pasakyti apie politikos mokslą. Norint pažinti politiką, nereikia jos prilyginti gamtai. Bet kuris bandymas pažinti politiką gamtos mokslų metodais yra natūralistinis paklydimas.

Empirinio politikos mokslo atstovai neskiria sąvokų ir idėjų. Sąvokos yra juslinio patyrimo apibendrinimai, o idėjos – mąstymo įvesti patyrimo visumos apibūdinimai. Kanto žodžiais, „[Š]i visuma lieka neišsprendžiama *problema*, nes mes jos niekada negalime pateikti vaizdžiai“²⁰. Politikos mokslininkai idėjas prilygina sąvokoms, tarytum jos būtų kilusios iš pojūčių. Kanto nuomone, tai nesusipratimas. Juslinio objekto neturinčios idėjos negali būti suvokiamos kaip juslinės. Kantas idėjas vadino transcendentinėmis. Palyginus su jo-

¹⁷ *Ibid.*, 291.

¹⁸ *Ibid.*, 401.

¹⁹ G. Moore, *Principia Ethica* (Cambridge University Press, 1922), 10.

²⁰ I. Kantas, *Grynojo proto kritika*, 284.

mis, sociologų bendrosios sąvokos yra imanentinės. Jie nepagrįstai idėjas kaip grynojo proto principus prilygina empirinio patyrimo apibendrinimams. Tai panašu į ateistų mėgstamą transcendentinio Dievo aiškinimą remiantis imanentiniais, dažniausiai antropologiniais, argumentais²¹.

Idėjos sugriauna bet kokią politikos mokslininkų pretenziją į empirinį mokslą. Neįmanomas nuoseklus idėjų pavertimas empirinėmis sąvokomis. Būtent todėl empirinio politikos mokslo pasirodymas kartu su ideologijomis nebuvo atsitiktinumas. Šie du veiksniai yra to paties proceso dalys. Juos jungia siekis „<...> sukurti visiškai naują politinę tvarką iš grynai mokslinio pradmens“²². Kaip buvo minėta, ideologijos turėjo būti atskiras mokslas. Tam sutrukdė idėjų prigimtis. Norėdami ją apeiti, mokslininkai turėjo vienintelį pasirinkimą – grynojo proto idėjas prilyginti intelekto sąvokoms. Manent'as šiuo požiūriu teisus: „Galima sakyti, kad sociologija negali suvokti objekto kitaip, negu jį „sau pasidarydama“. Jeigu yra toks dalykas kaip sociologinis požiūris, tai jo objektas mus pasiekia tik jo lydimas.“²³ Paverstos bendrosiomis sąvokomis, idėjos buvo pradėtos aiškinti kaip empirinio patyrimo apibendrinimai. Politikos mokslininkai turėjo peržengti *common sense* ir siūlyti metodiškai patikrintą pažinimą, pagrįstą referentų neturinčių idėjų ir bendrųjų sąvokų skyrimu, tačiau to nepadarė.

Ideologai kalba apie nuo laiko ir vietos nepriklausančius principus, o empirikai tiria priežastinius ryšius tarp reiškinių. Pirmieji negali rasti to, apie ką kalba antrieji. Empirikai negali kalbėti vien tik empirinių duomenų kalba. Idėjos politiką pasiekia iš kito šaltinio, negu patyrimą apibendrinančios sąvokos. Principai nėra juslinių

²¹ Empirinių politikos mokslų atstovai su idėjomis elgiasi panašiai, kaip Ludwigas Feuerbachas su teologinėmis idėjomis. Feuerbacho žodžiais, „<...> teologijos paslaptis yra antropologija“. L. Foerbachas, *Krikščionybės esmė*, vertė A. Tekorius (Vilnius: Mintis, 1985), 29.

²² P. Manent, *Žmogaus miestas*, vertė R. Kuokštytė (Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2020), 31.

²³ P. Manent, *The Religion of Humanity. The Illusion of Our Times*, trans. P. Seaton (South Bend, Indiana: St. Augustins's Press, 2022), 158.

stebinių apibendrinimai, bet atsiranda kaip mąstymo idėjomis rezultatas. Tą pačią politinę idėją galima sieti su skirtingomis visuomenėmis. Demokratijomis save vadina JAV, Lietuva, Šiaurės Korėja, Kinija ir Kongo Respublika. Šių valstybių piliečiai, ar bent politinis elitas, mano esantys tikrieji demokratijos idėjos reprezentantai. Bet kurios demokratijos viduje taip pat vyksta ginčai dėl to, kas geriau reprezentuoja šios santvarkos idėją. Empirinio politikos mokslo atstovai negali šių ginčų išspręsti.

Norint suprasti politines ideologijas reikia atsakyti minties apie jų buvimą patyrimo apibendrinimais. Šio požiūrio šalininko Michaelo Oakeshotto žodžiais, „[A]bstrakčių idėjų sistemos, kurias mes vadiname „ideologijomis“, yra kokios nors konkrečios veiklos abstrakcijos“²⁴. Oakeshottas nepaiso Kanto sąvokų ir idėjų perskyros, ir būtent tai jį verčia ideologijas prilyginti patyrimo apibendrinimams. Tačiau idėjos nėra apibendrinimai ir neturi juslinio referento. Jos yra mąstymo kūriniai, ir šiuo požiūriu tiesiogiai nenurodo patyrimo. Prilygindamas idėjas patyrimo apibendrinimams, Oakeshottas jas nepagrįstai paverčia bendrosiomis sąvokomis. Tai jų transcendentinės, patyrimą peržengiančios, prigimties nepaisymas.

3. *Antinomijos pašalinimas*

Kanto nuomone, refleksija skiriasi nuo determinuojančios sprendimo galios²⁵. Pastaroji grindžiama juslinių pojūčių medžiagos apdorojimu. Determinuojanti sprendimo galia neturi ryšio su jusles peržengiančiomis idėjomis. Ten, kur baigiasi empirinės determinacijos, prasideda praktinis protas ir skonio sprendinys. Pastarasis be juslių gali idėjoms suteikti netiesioginį vaizdinį. Tai politikai svarbus daly-

²⁴ M. Oakeshott, *Rationalism in Politics and Other Essays* (Indianapolis: Liberty Press, 1991), 54.

²⁵ Kantas apibūdina dviejų sprendimo galių skirtumą: „Jei duota bendrybė (taisyklė, principas), tai sprendimo galia, kuri jai subordinuoja ypatingybę, <...> yra *determinuojantis* sugebėjimas. Bet jei duota tik ypatingybė, kuriai reikia surasti bendrybę, tai sprendimo galia tėra *reflektuojantis* sugebėjimas.“ I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1991), 33–34.

kas. Politinis protas veikia pagal Kanto estetinėms idėjoms skiriamą logiką. Kadangi refleksija negali remtis tiesioginiais vaizdiniais, kaip gamtos pažinimo atveju, idėjoms suteikiamas simbolinis, netiesioginis atvaizdas pagal analogiją. Tarkime, valstybė gali būti vaizduojama kaip kūnas, organizmas, mechanizmas ar asmuo.

Politikos mokslininkai nepratę politikos sieti su estetika. Jų nuomone, svarbesnis yra mokslas. Tačiau šiuo atveju neįmanoma paaiškinti idėjų ir vaizdinių sintezės. Iš trijų žmogaus pažintinių sugebėjimų – intelekto, proto ir sprendimo galios – politika labiausiai priklauso nuo trečiojo. Estetinė sprendimo galia paaiškina idėjų ir vaizdinių susiejimą. Idėjų ir vaizdinių sintezė vyksta pirmiesiems suteikiant netiesioginius atvaizdus. Kantas šį idėjų siejimą su juslėmis vadina netiesioginiu atvaizdavimu pagal analogiją²⁶. Jo žodžiais, idėjos įgyja vaizdinį „<...> stebėjimo refleksijos objektą perkeldamos visai kitai sąvokai, kurios galbūt stebinys niekad negali atitikti“²⁷. Tarp valstybės ir kūno nėra ryšio, tačiau refleksija ją gali atvaizduoti kaip kūną.

Politikos siejimas su refleksine sprendimo galia leidžia atsisakyti minties apie empirinio politikos mokslo ir ideologijos antinomiją. Pirmiau priežastinių ryšių politikoje veikia idėjas ir vaizdinius sintetinančios sugebėjimas. Tik dėl susižavėjimo gamtos mokslų metodais politikos mokslininkai nesuvokia šio sugebėjimo vaidmens. Jie nemato, kad iš gamtos mokslų perimtas aiškinimo būdas neatsižvelgia į politikai būdingą simbolių atvaizdų siejimą su idėjomis. Politika neįsivaizduojama be Kanto hipotipoze vadinamos idėjų ir vaizdinių sintezės²⁸. Hipotipozė idėjas atvaizduoja ne tiesiogiai, o pagal analogiją su atsitiktinai parinktais vaizdiniais. Kantas pateikia pavyzdį: „Antai monarchinė valstybė gali būti pavaizduota kaip kūnas.“²⁹ Kūno stebinys tiesiogiai neatitinka valstybės idėjos ir yra tik jos reprezentacija.

²⁶ I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 208.

²⁷ *Ibid.*, 209.

²⁸ R. Gasché, *The Idea of Form. Rethinking Kant's Aesthetics* (Stanford University Press, 2003).

²⁹ I. Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 208.

Remiantis Kantu, politinis sprendinys yra reflektuojantis, o ne determinuojantis. Tai rodo jo teleologinę prigimtį. Iš mokslinio faktų pažinimo neįmanoma išvesti tikslo, arba, kaip sako moralės filosofai, iš „yra“ neįmanoma išvesti „privalo būti“. Jeigu demokratija būtų išvedama iš juslių, turėtume jos stebinį. Tačiau idėjos veikia per netiesioginius atvaizdus pagal analogiją. Politikos mokslininkai sako tiriantys priešastinius ryšius tarp reiškinių, tačiau tai įmanoma tik remiantis idėjų ir vaizdinių sinteze. Nors priešastinius ryšius tiriantis empirinis mokslas vengia vertybinių teiginių, jam nepavyksta išvengti ryšio su jais. Idėjų ir vaizdinių sintezė neišivaizduojama be žmogaus proto sugebėjimo sieti mąstymo principus ir juslinius stebinius. Ši sintezė reikalauja pasirinkimo, vertinimo ir sąmoningo vieno tikslo prieš kitą išskėlimo.

Empirinio politikos mokslo atstovai dėl mokslėškumo sampratos perėmimo iš gamtos mokslų politiką suvokia pagal gamtos analogiją. Kantas nebijojo gamtą aiškinti teleologiškai ir net priskyrė jai meninius sugebėjimus, juos vadindamas „gamtos technika“. Pripažindamas išskirtinį priešastinio gamtos aiškinimo vaidmenį, jis neatmetė teleologinio požiūrio į ją galimybes:

Tad savarankiškas gamtos grožis išplečia nors ir ne mūsų gamtos objektų pažinimą, bet vis dėlto mūsų gamtos sąvoką, būtent tiesiog kaip mechanizmo, išplečia iki jos kaip meno sąvokos, o tai mus paskatina giliau ištirti tokios formos galimybes.³⁰

Gamta negali būti teleologinio aiškinimo objektas, kai kalbame apie mokslinį pažinimą. Tačiau ji gali būti aiškinama teleologiškai, kai kalbame apie estetinį suvokimą. Samprotaudami apie gamtos tikslus, žmonės gali atsisakyti deterministinio sprendinio ir remtis estetiniu. Deterministinis gamtos aiškinimas nėra vienintelis įmanomas. Gamtai nesunkiai galima priskirti tikslus, ir būtent tai daro estetinė vaizduotė. Kai sociologai į viską žiūri iš determinuojančio sprendinio perspektyvos, jie nemato refleksijos. Nėra vieno privalomo politikos pažinimo būdo, ir viskas priklauso nuo pasirinkimo. Empirinis politi-

³⁰ *Ibid.*, 98.

kos mokslas atsirado pagal estetinės idėjos standartus. Pirmiau buvo idėja, paskui jai buvo suteiktas konkretus pavidalas.

Pripažinus, kad empirinis politikos mokslas yra laisvo pasirinkimo rezultatas, determinizmo ir laisvės antinomija netenka prasmės. Tezės ir antitezės pusėje stovi ta pati laisvė. Deterministinę politikos aiškinimą idėjos paverčia pusiau deterministiniu. Remiantis klasikiniu priešasčių skirstymu, politika neįsivaizduojama be *causa finalis*, o empirinio politikos mokslo atstovai ją aiškina remdamiesi *causa efficiens*. Jie taip stipriai priprato prie natūralistinio politikos aiškinimo, kad net simbolinius idėjų atvaizdus pradėjo suvokti kaip daiktus. Lotyniškas *realitas* reiškia daiktiškumą, tačiau politikos prilyginimas daiktui yra hipotipozė. Neįmanoma nurodyti jokio pojūčiais patiriamo politikos objekto, vietoj kurio turime skirtingais tikslais pasirinktus tos pačios abstrakčios proto idėjos atvaizdus. Tą patį galima pasakyti apie empirinį politikos mokslą, kuris taip pat yra vienas iš mokslo idėjos atvaizdų.

Kai mokslininkai politiką pažįsta ją prilygindami gamtai, jie pažįsta ne gamtą, o atvaizdus. Alexis de Tocqueville'is pastebėjo demokratijos paradoksą. Jo nuomone, amerikiečiai mažai domisi filosofija, tačiau JAV demokratija grindžiama Descartes'o metodo taisyklėmis. „Taigi Amerika – toks pasaulio kraštas, kur mažiausiai studijuojami Descartes'o veikalai, bet nuosekliausiai laikomasi jo priesakų.“³¹ Kitais žodžiais, už politikos ir jos pažinimo stovi tas pat metodas. Manent'o žodžiais, „[Š]iuolaikinę situaciją apibrėžia tai, kad tik mokslas gali būti visuomenės patvirtinimo ir pritarimo objektas“³². Tai reiškia, kad politikos mokslas yra svarbi ideologinių nesutarimų draskomos visuomenės dalis. Dėl vertybių, o tai reiškia dėl ideologijų, nesutariantys piliečiai aukščiausiu autoritetu padaro ir sociologinį determinizmą, ir laisvę. Tai vertybinis, ir todėl nuo mąstymo ideologijomis neatskiriamas, sprendimas.

³¹ A. Tocqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*, vertė V. Petrauskas (Vilnius: Amžius, 1996), 467.

³² P. Manent, „Politinės filosofijos sugrįžimas“, *Naujasis židinys*, nr. 3–4 (2005): 114.

Išvados

Manent'as pagrįstai kalba apie dviejų autoritetų – mokslo ir laisvės – konfliktą, tačiau už to konflikto nėra Kanto determinizmo ir laisvės antinomijos. Prancūzų filosofas nemato teleologinių empirinio politikos mokslo prielaidų ir pernelyg pabrėžia jo konfliktą su laisve. Dėl išskirtinio idėjų vaidmens politikoje veikia neempirinis, juslinį patyrimą peržengiantis veiksnys. Bet koks bandymas politiką pažinti gamtos mokslų metodais įmanomas tik po refleksijos atliekamos idėjų ir vaizdinių sintezės. Tiek politikos mokslas, tiek ideologijos priklauso nuo šios sintezės rezultatų. Pirmiau determinizmo veikia politiką formuojanti refleksija.

Politikos ir ją pažįstančio mokslo sprendiniai priklauso Kanto refleksinių sprendinių kategorijai. Neįmanomas empirinis politinių idėjų pažinimas, nes jos neturi adekvataus referento. Politikai ir mokslininkai idėjas ir vaizdinius jungia remdamiesi netiesioginiais atvaizdais. Kadangi neįmanoma tiesioginė idėjų reprezentacija, naudojami pakaitalai pagal analogiją. Tiek empirinis politikos mokslas, tiek politinės ideologijos prasideda nuo estetinės idėjos įgyvendinimą atitinkančio sprendinio. Todėl nėra pagrindo kalbėti apie už politikos mokslo ir ideologijų stovinčią determinizmo ir laisvės antinomiją. Tiek politikos mokslas, tiek politinės ideologijos grindžiamos tuo pačiu refleksijos sprendiniu, kuris yra teleologinis sprendinys.

Literatūra ir šaltiniai

- Foerbachas, Liūdvigas. *Krikščionybės esmė*. Vertė A. Tekorius. Vilnius: Mintis, 1985.
- Gasché, Radolphe. *The Idea of Form. Rethinking Kant's Aesthetics*. Stanford University Press, 2003.
- Head, Brian. *Ideology and Social Science. Destutt de Tracy and French Liberalism*. Martinus Nijhoff Press, 1985.
- Kantas, Imanuelis. *Grynojo proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1982.
- Kantas, Imanuelis. *Praktinio proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1987.
- Kantas, Imanuelis. *Sprendimo galios kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1991.

- Manent, Pierre. „Raymond Aron“. *European Liberty* (1–23). Martinus Nijhof Publishers, 1983.
- Manent, Pierre. *A World beyond Politics? A Defence of the Nation – State*. Trans. M. LePain. Princeton University Press, 2006.
- Manent, Pierre. *Modern Liberty and Its Discontents*. Trans. D. Mahoney and P. Senton. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1998.
- Manent, Pierre. *Žmogaus miestas*. Vertė P. Račius. Vilnius: Margi raštai, 2005.
- Manent, Pierre. „Politinės filosofijos sugrįžimas“. *Naujasis židinys*, nr. 3–4, 2005: 113–120.
- Manent, Pierre. „Autumn of Nations“. *Azure* 16 (2004): 32–49.
- Manent, Pierre. *Seeing Things Politically*. Trans. R. C. Hancock. South Bend, Indiana: St. Augustine’s Press, 2015.
- Manent, Pierre. *Beyond Radical Secularism*. Trans. R. Hancock. South Bend, Indiana: St. Augustine’s Press, 2016.
- Manent, Pierre. *Žmogaus miestas*. Vertė R. Kuokštytė. Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2020.
- Manent, Pierre. *Prigimtiniis įstatymas ir žmogaus teisės*. Vertė S. Kančytė. Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2021.
- Manent, Pierre. *The Religion of Humanity. The Illusion of Our Times*. Trans. P. Senton. South Bend, Indiana: St. Augustins’s Press, 2022.
- Moore, George. *Principia Ethica*. Cambridge University Press, 1922.
- Oakeshott, Michael. *Rationalism in Politics and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Press, 1991.
- Tocqueville, Alexis. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vertė V. Petrauskas. Vilnius: Amžius, 1996.